

1

Teoretické přístupy a současná témata výzkumu suburbanizace*

MARTIN OUŘEDNÍČEK, PETRA ŠPAČKOVÁ**

Úvod

Metropolitní regiony postsocialistických měst představují v současnosti v rámci systému osídlení oblasti nejintenzivnějších změn. Dochází zde k uplatňování řady paralelních procesů od globálně působících ekonomických a kulturních vlivů až po procesy formující sousedství a vztahy uvnitř lokalit na mikroúrovni. Velká města a jejich regiony lze v postsocialistické Evropě vnímat jako místa prvotních vstupů nových ekonomických a kulturních prvků a procesů do regionu [Borén, Gentile, 2007; Stanilov, 2007], mediátory mezi západní a východní částí Evropy [Musil, 2005] a ohniska šíření nových vývojových tendencí a trendů do ostatních oblastí země. V řadě ohledů jsou to právě velká města, kde můžeme zkoumat vývojově klíčové, resp. progresivní procesy sledované současnou sociální geografii města a osídlení. Urbánní geografie v postsocialistických zemích věnuje v současnosti hlavní pozornost dvěma okruhům problémů, které reflektují proměny měst a jejich metropolitních regionů optikou odlišného geografického měřítka: (i) Významné změny se po pádu železné opony odehrávají ve vývoji systému osídlení, především v důsledku měnících se migračních preferencí obyvatelstva postsocialistických zemí. To se odráží v diferencovaném populačním vývoji urbánních, suburbánních a periferních sídel ve všech postsocialistických zemích a v uplatňování měřítkově odlišných dekoncentračních tendencí především v rámci šířeji vymezených metropolitních oblastí. Dominantní úlohu přitom hraje růst zázemí velkých a středních měst na úkor jader metropolitních regionů – suburbanizace; (ii) Při detailnějším pohledu na metropolitní regiony je možné sledovat řadu dalších procesů a jejich dopadů na organizaci a vývoj

* Příspěvek vznikl díky finanční podpoře Resortního programu výzkumu Ministerstva životního prostředí České republiky v rámci projektu SP/4i5/212/07 „Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice: omezení negativních důsledků pro životní prostředí“.

** Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D. a RNDr. Petra Špačková, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2, email: slamak@natur.cuni.cz, petra.spackova@natur.cuni.cz.

prostorových vzorců růstu a funkčního chování na mikroúrovni jednotlivých čtvrtí nebo sousedství. Významné proměny zaznamenává zejména sociální prostředí dynamicky se rozvíjejících vnějších částí metropolitních regionů.

Cílem této kapitoly je hodnocení urbanizačních procesů v transformačním období v České republice a jejich dopadů na vnitřní diferenciaci fyzického a sociálního prostředí metropolitních regionů s využitím kombinace obou výše zmíněných pohledů. Specificky je text zaměřen na studium procesu suburbanizace, mechanismů, aktérů a dopadů, které tento proces přináší pro jednotlivé části metropolitních regionů. Pozornost je věnována teoretickým a metodickým přístupům ke studiu urbanizace a suburbanizace a proměně sociálního prostředí metropolitních regionů. Většina poznatků vychází z empirických prací uskutečněných na příkladu Prahy a jejího zázemí v rámci výzkumných projektů provedených na pracovišti autorů v posledních letech.

Mezi zásadní otázky kapitoly lze zařadit zejména následující:

Jaké teoretické a metodické přístupy k hodnocení jsou v současnosti pro sledování urbanizačních procesů v postsocialistických zemích relevantní? Otázkou je zejména, zda lze využít poznatků ze studia suburbanizace ve Spojených státech a západní Evropě nebo zda se v případě postsocialistické transformace jedná o specifické jevy a procesy, které vyžadují zvláštní teoretické a metodické koncepty.

Jaké jsou mechanismy prostorového rozvoje měst a vzájemný vztah koncentračních a dekoncentračních tendencí urbanizačního procesu? Kapitola rozebírá teorie růstu města a utváření vnitřní prostorové struktury a hodnotí souslednost nebo paralelní působení urbanizačních procesů v rámci systému osídlení.

Teoretickým rámcem našeho výzkumu je sociálně-ekologický přístup ke studiu města [Park et al., 1925]. Ačkoliv je tento přístup hojně kritizovaný a některé myšlenky autorů chicagské školy jsou dnes již překonané [Saunders, 2001, Friedrichs, 2008], stále existuje řada důvodů pro znovuoživoání této klasické školy urbánního výzkumu [Entrikin, 1980; Bulmer, 1984, Musil, 1991a; Ouředníček et al., 2009]. Důraz na empirické práce, kreativní využívání statistického sledování sociálních a demografických procesů, studium mobility, využívání případových studií a aplikace výsledků práce v praxi představují hlavní metody a prvky výzkumné práce autorů chicagské školy.¹ Mezi

¹ Autoři chicagské školy jsou považováni za průkopníky terénního výzkumu města i využívání statistických metod sledování [Bulmer, 1984]. Zajímavé je v tomto ohledu srovnat práce českého demografa Antonína Boháče [Boháč, 1923], který využíval paralelně a zřejmě nezávisle podobný metodický přístup ke studiu města.

další směry, které v současnosti významně ovlivňují náš výzkum sociální geografie města, patří teorie vývojových stádií měst [Hall, Hay, 1980; van den Berg et al., 1982], teorie diferenciální urbanizace [Geyer, Kontuly, 1993] a přístupy využívané při sledování kvality života městského obyvatelstva [Pacione, 2005]. Specifická pozornost je zde věnována především výzkumu sociálního prostředí, který je zaměřen nejen na analýzu sociálně prostorových struktur, ale také na sociální klima sledovaných lokalit [Ouředníček, 2002b; Puldová, Ouředníček, 2006; Špačková, 2011; Špačková, Ouředníček, 2012]. Při výzkumu procesu suburbanizace, jeho příčin a dopadů se dále jeví jako přínosná analýza aktérů a institucí, které ovlivňují společenský a ekonomický kontext i dílčí rozhodování o lokalizaci suburbánní výstavby. Poznání vývojových procesů, prostorových struktur a aktérů představuje komplexní informaci, která nabízí i možnost aplikace výzkumných poznatků v praxi ve smyslu postupných (dílčích) neradikálních usměrňování některých negativních dopadů v krajině a ve společnosti [Pacione, 2005]. Sociálně-ekologický, antropogeografický a jiné weberianské přístupy mají silnou tradici v českých sociálních vědách a našly své uplatnění – na rozdíl od marxistických a strukturalistických koncepcí² – při studiu měst předními českými geografy, demografy a sociology [Boháč, 1923; Moschelesová, 1937; Ullrich et al., 1938; Král, 1941, 1946; Musil, 1967, 1991a].

Z teritoriálního a časového hlediska je kapitola zaměřena na studium českých měst, speciálně Prahy, a na srovnání s ostatními velkými evropskými postsocialistickými městy.³ Praha slouží v našem výzkumu jako laboratoř, ve které lze sledovat celou šíři sociálních i prostorových procesů [Illner, 2008; Ouředníček et al., 2009] a představuje zároveň ohnisko šíření těchto procesů do hierarchicky nižších center sídelního systému. Širší pozornost je věnována srovnání vývoje Prahy a jejího metropolitního regionu s ostatními městy v postsocialistické Evropě. Naopak historický kontext vývoje sídelního systému a vnitřní prostorové struktury města a porovnání vývoje postsocialistického a západního města jsou zde diskutovány pouze v menší míře, neboť se jim autor věnoval již dříve [Ouředníček, 2000, 2002a, 2002b].

Cílem poslední části kapitoly je představit strukturu celé knihy. V textu nabízíme přehled jednotlivých kapitol a snažíme se upozornit na jejich odlišné tematické zaměření, rozdílná metodická uchopení a zajímavá zjištění.

² Podle některých autorů socialistická a postsocialistická města v zásadě nelze ani marxistickými přístupy zkoumat [Häussermann, Haila, 2005]. Výjimku představuje například práce o nerovných důsledcích suburbanizace v Maďarsku [Timár, Váradi, 2001].

³ Výzkum postsocialistického města, především jeho vnitřní organizace a urbanizačních procesů, je v současnosti realizován zejména estonskými, německými a maďarskými autory. K porovnání transformačního vývoje využíváme zejména práce věnované Budapešti, Talínu, Lipsku, Berlínu a v menší míře pak i dalším postsocialistickým městům.

Studium urbanizačních a suburbanizačních procesů: obecná diskuse

Témata geografického výzkumu jsou výrazně regionálně diferencovaná s ohledem na aktuální tendence a procesy probíhající v daném regionu [Musil, 1993, 2003; Ladányi, Szelényi, 1998; Kostinskiy, 2001]. Zatímco je dnes suburbanizace široce diskutovaná v postsocialistických zemích a představuje jedno z nejvýznamnějších výzkumných témat, v americké a západoevropské geografické a zejména sociologické literatuře byla suburbanizace dominantním tématem zejména v 50. a 60. letech 20. století.⁴ V textu poukazujeme na rozdílnost v charakteru, velikosti i vývoji suburbanizačního procesu v západních a postsocialistických městech a rozdílné zaměření geografického výzkumu suburbanizace v současnosti. Kapitola přibližuje současné přístupy k výzkumu urbanizačních procesů, vysvětluje mechanismy růstu metropolitních regionů a obhájí potřebu diferencovaného pohledu na jednotlivé druhy urbanizačních procesů.⁵ Poslední část kapitoly podává přehled o současném zaměření výzkumu suburbanizace v západní a postsocialistické literatuře.

Mechanismy urbanizačního procesu

Urbanizaci lze chápat jako proces přeměny prostředí z rurálního na urbánní.⁶ Tento proces souvisí s ostatními dlouhodobými změnami ve společnosti, s přeměnou charakteru výrobního způsobu, změnami v technologiích, dopravě a bydlení [Childe, 1951; Lampard, 1965; Musil, 1967, 1977; van den Berg et al., 1982; Carter, 1983] a má ekonomické, demografické a sociální konsekvence, které se následně zrcadlí v prostorových vzorcích uspořádání společnosti.⁷

⁴ Přesto zůstává suburbanizace v Americe zásadním společenským a ekonomickým problémem. Finley [Finley, 2009] udává následující výčet sedmi nejvýznamnějších urbánních témat relevantních pro výzkum ve Spojených státech: urban sprawl; městská kriminalita; dopravní situace měst; znečištění ovzduší; dostupnost bydlení; školní systém ve městech; problematika regionálních samospráv.

⁵ Jako urbanizační procesy jsou v textu hodnoceny urbanizace, suburbanizace, deurbanizace (counterurbanisation) tak, jak je popisuje van den Berg [van den Berg et al., 1982]. Všechny procesy přispívají k přeměně společnosti nebo prostředí z venkovského na městské, ať už přímou nebo nepřímou formou.

⁶ Tento rehomogenizační přístup – tedy přechod z homogenity rurální společnosti na homogenitu urbánní společnosti – lze objevit v pracích Musila [Musil, 1977; Matějů, Musil, 1981; Musil, 2002]. Z geografického pohledu však následkem urbanizace dochází k prohloubení hierarchické organizace sídel a regionů. Podrobnější diskuse obou pohledů je obsažena například v díle Hampla [Hamp, 1996, 2005].

⁷ Působení aktérů a struktury (člověka a prostředí) je přitom oboustranné, ať už je interpretováno v rámci strukturační teorie [Giddens, 1984], z pohledu humanistických [Ley, 1983] nebo neomarxistických směrů [Soja, 1980].

Studium urbanizace lze zařadit do širšího kontextu dlouhodobého vývoje sociogeografické organizace [Hampl, 2005] a při jeho studiu můžeme využít obecnějších přístupů formulovaných v teorii stádií [Rostow, 1960; Bell, 1973]. V návaznosti na teorii stádií byly v geografii rozpracovány dílčí aspekty modernizace společnosti, např. hodnocení vývoje mobility obyvatelstva [Zelinski, 1971]. Propojení industrializace a urbanizace je zřetelné například v přístupu Musila [Musil, 1977, 2002] nebo v pracích zaměřených na etapizaci urbanizačních procesů realizovaných na začátku 80. let 20. století [Hall, Hay, 1980; van den Berg et al., 1982]. Podstatou přeměny prostředí z rurálního na urbánní (urbanizace) je koncentrace a dekoncentrace obyvatelstva, popř. i dalších lidských aktivit. V geografické literatuře jsou tyto procesy popisovány jako centralizace a decentralizace [van den Berg et al., 1982] nebo centripetální a centrifugální síly [*centripetal and centrifugal forces*; Colby, 1933]. V teoretických přístupech sociální ekologie je hodnocen mechanismus růstu města jako sousledný přesun obyvatelstva a jeho aktivit z venkova do měst a z města do jeho zázemí. Burgess [1925] popisuje urbanizaci a suburbanizaci jako expanzi města, při které dochází následkem invaze k tlaku ve vnitřních částech města a následnému rozpínání jednotlivých částí města od centra směrem k okraji. Kromě fyzického pohybu obyvatelstva a výstavby nových rezidenčních i průmyslových okrsků dochází zároveň k nepřímé urbanizaci šířením městského stylu života, přejímání norem a vzorů chování městské společnosti [Ullrich, 1938; Král, 1946].

Růst města invazí a expanzí (koncentrací a dekoncentrací) můžeme považovat za základní a dlouhodobý projev vývoje měst od jejich vzniku do současnosti. Sledování urbanizačních procesů má však zcela odlišný charakter v období masivních přesunů město-venkov [Hall, Hay, 1980; van den Berg et al., 1982] a ve stádiu relativně stabilizovaného (urbanizovaného) prostředí v současnosti. I když i dnes dochází ke koncentraci a dekoncentraci obyvatelstva, nejsou migrační proudy jednostranně orientované, tj. dochází k poklesu saldových a roste intenzita oboustranných přesunů. Za hlavní procesy v rámci sídelního systému lze považovat především narůstající koncentraci vývojově vyšších funkcí a posilování významu měst ve vztahu k ostatnímu osídlení [Hampl, Gardavský Kühnl, 1987; Dostál, Hampl, 2008]. Podle Čermáka, Hampla a Müllera [2009: 49] dnes migrace ztrácí polarizační funkci, ale zůstává zachován význam specifických migračních sald (věkových, socioprofesionálních). To je zřejmě ze snižování populační velikosti zdrojových (venkovských) oblastí urbanizace [Dostál, Hampl, 2008] a plošného rozšiřování urbanizovaného území. Na druhé straně však nelze opomenout skutečnost, že selektivní migrace z venkova do měst a z měst do jejich zázemí vytváří významné sociálně-prostorové polarizace na mezo- a mikro-měřítku. V současnosti roste také otevřenost a propojenost systému

osídlení v rámci Evropy. Vzrůstající vliv na vývoj metropolitních regionů v post-socialistické Evropě má mezinárodní migrace, která je např. v případě Prahy hlavním současným zdrojem populačních přírůstků. Významně roste také selektivita vnitroměstské migrace, která v postsocialistických městech postupně odráží prohlubování sociální diferenciacce obyvatelstva a odpovídající proměny v lokalizaci jeho bydlení [např. Ouředníček, 2007].

Diferencovaný pohled na hlavní a vedlejší proudy migrace podle jednotlivých typů sídel i specifických skupin obyvatelstva je jádrem našeho přístupu. Pro výzkum urbanizačních procesů na úrovni metropolitních regionů se jeví jako nejpřínosnější využití teoretického konceptu diferenciální urbanizace [*differential urbanisation*; Geyer, Kontuly, 1993] a chápání urbanizace, suburbanizace, deurbanizace a popř. reurbanizace jako druhů urbanizačních procesů, které působí v sídelním systému paralelně [Ouředníček, 2000]. Jednotlivé procesy jsou syceny rozdílnými skupinami obyvatelstva v závislosti na možnostech uplatňování jejich rezidenčních preferencí.⁸ Celkové převážení jednoho urbanizačního procesu pak závisí na velikosti sociální skupiny, která je hlavním nositelem procesu a kontextu ekonomického a společenského vývoje, který umožňuje nebo brání v realizaci rezidenčních preferencí.⁹ Nová sociálně-prostorová diferenciacce [Novák et al., 2007; Macešková, Ouředníček, Temelová, 2009] je dnes patrná především na úrovni jednotlivých částí metropolitních regionů a projevuje se nikoli v nových prostorových formách osídlení, ale v novém rozmístění obyvatelstva podle ekonomických, sociálních a lifestyleových charakteristik.

Geyer [1996] spojuje koncentrační a dekoncentrační procesy s fázemi životního cyklu a převažujícím produkcionismem (*productionism*) u mladších domácností a environmentalismem (*environmentalism*) u domácností ve vyšších fázích rodinného cyklu. Zatímco migrace domácností ve stádiu hledání práce nebo zvyšování kvalifikace směřuje především do centrálních částí velkých měst, ekonomicky zajištěné domácnosti postupně zvyšují kvalitu života hledáním lepšího bydlení, které je podle klasických konceptů [Burgess, 1925; Hoyt, 1939] lokalizováno především v okrajových částech metropolitních regionů. Toto generalizované pojetí však může být narušeno řadou specifických společenských a ekonomických faktorů ve vývoji postsocialistických zemí. Příkladem byly výrazné deurbanizační proudy způsobené v některých postsocia-

⁸ Podobně je ovlivňována i lokalizace jiných než rezidenčních funkcí ve městě. V současnosti je navíc živá diskuse o tzv. keno kapitalismu (*keno capitalism*) a jeho vlivu na relativně náhodnou lokalizaci jednotlivých funkcí bez ohledu na lokální podmínky v prostředí města [Dear, Flusty, 1998].

⁹ Odlišný pohled na měnící se faktory a fáze utváření fyzického prostředí měst má například Harvey, který považuje suburbanizaci za výsledek realizovaných investic do fixního kapitálu [Harvey, 1978].

listických zemích ekonomickými *push* faktory ve formě zvyšujících se cen služeb a bydlení a rostoucí nezaměstnanosti ve velkých městech v první polovině 90. let 20. století [Ladányi, Széleányi, 1998; Dandolova, 2003; Leetmaa et al., 2009]. Rovněž rekoncentrace obyvatelstva do revitalizovaných a gentrifikovaných částí vnitřních měst není primárně ovlivněna ekonomickými procesy. Z těchto příkladů je zřejmé, že koncentrace a dekoncentrace obyvatelstva uvnitř metropolitních regionů má řadu velmi rozmanitých příčin, na jejichž vysvětlení nelze použít jeden teoretický koncept. Diferencovaný přístup ke sledování jednotlivých urbanizačních procesů nejen na základě jejich kvantitativního popisu a směrové orientace, ale také s využitím kvalitativních charakteristik motivů stěhování a sociokulturních kontextů je pro pochopení těchto procesů nevyhnutelný.

Současné zaměření výzkumu suburbanizace v USA a západní Evropě

Stěžejním obdobím výzkumu decentralizace osídlení a jeho dopadů pro jednotlivé části metropolitních regionů byla v anglosaské literatuře zejména 50. a 60. léta 20. století [Gans, 1967; Kramer, 1972]. Práce věnované suburbanizaci lze rozdělit do dvou skupin podle vztahu autorů k tomuto procesu. V prvních letech masivní výstavby amerických suburbií převažovala především kritika v rámci antisuburbánního přístupu založená především na vnějším vnímání tohoto procesu [Wirth, 1938; Whyte, 1956; Mumford, 1961]. Kritizována byla zejména monotónnost architektury, závislost suburbanitů na osobním automobilu, nedostatečná sociální koheze uvnitř suburbií a další aspekty tohoto procesu. Později se objevují především empiricky zaměřené práce dokládající pestrost forem suburbií i heterogenost suburbánního života [Dobriner, 1960; Berger, 1961; Gans, 1962, 1967; Kramer, 1972], které označují některé stereotypní představy o amerických suburbiích souhrnným označením suburbánní mýthus (*suburban myth*). Obě formy vnímání suburbií a jejich vlivu na sociální prostředí metropolitních regionů přezívají dodnes. Podle většiny současných autorů působí suburbanizace na zhoršování sociálního a fyzického prostředí v centrálních částech města, hlavně ve vnitřním městě, a má řadu dalších negativních ekonomických a sociálních dopadů [Savage, Warde, 1993; Giddens, 1997; Putnam, 2000; TCRP, 2002]. Z neomarxistických pozic byly kriticky hodnoceny historické a ekonomické příčiny suburbanizace [Harvey, 1978; Checkoway, 1980; Walker, 1981].

Podle předmětu studia lze dnešní výzkum suburbanizace rozčlenit na práce hodnotící prostorové aspekty sídelní struktury na okrajích metropolitních regionů a studie věnující se vnitřní organizaci společnosti suburbií nebo vztahu

suburbánních lokalit a vnitřního města. V geografii dnes patří mezi hlavní témata suburbánního výzkumu nové formy suburbií, např. technoburbia, [*technoburbs*; Fishman, 1987; Castells, Hall, 1994], okrajová města [*edge cities*; Garreau, 1991; Short, 1996; Beauregard, Haila, 2000] nebo etnická předměstí [*ethnoburbs*; Dear, Flusty, 1998]. Tématem geografického výzkumu zůstává i morfologie suburbií a problematika nekoordinovaného růstu města (*urban sprawl*), dopravní vztahy a dekoncentrace ekonomických funkcí [Galster et al., 2001; Dijst, Vázquez, 2007; Razin et al., 2007]. V sociologické literatuře je pozornost věnována zejména problematice etnické segregace suburbií [Massey, Denton, 1988], otázkám kvality života, politické fragmentace, hnutím proti dalšímu růstu suburbií (*growth revolt*) a dostupnosti bydlení [Baldassare, 1992], výzkumu lokálních komunit [*community question*; Wellman, Leighton, 1979; Lupi, Musterd, 2006], sociálnímu kapitálu [*social capital*; Putnam, 2000] a mnoha dalším tématům.¹⁰

Současný výzkum suburbanizace se liší i v závislosti na ontologickém pohledu a použitých metodách výzkumu. Zatímco marxističtí autoři zdůrazňují především *push* faktory pramenící ze špatného fungování systému kapitalistického města a makrogeografické dopady suburbanizace, neoekologické přístupy v současném výzkumu se týkají především *pull* faktorů jednotlivých suburbií [Aalbers, 2004]. Z hlediska používaných metod sledování je typické, že práce využívající makropohled a spíše vnější percepci městského prostředí se staví k suburbanizaci negativně [Wirth, 1938; Harvey, 1978; Giddens, 1997; Putnam, 2000], mikrogeografické a sociologické práce založené na terénním výzkumu a vlastní zkušenosti z území hodnotí suburbanizaci mnohem příznivěji [Gans, 1967; Lupi, Musterd, 2006]. Podobné zkušenosti je možné nabýt i v případě studia prací hodnotících postsocialistická města.

Hlavní témata výzkumu postsocialistické suburbanizace

Jednotlivé historické etapy přinášejí do městského prostředí formování specifických zón člověkem vytvořeného prostředí [*created environment*; Giddens, 1984] uspořádaných směrem od jádra města k periférii [Burgess, 1925]. Také v průběhu socialismu byla v našich městech vytvořena zóna typické zástavby

¹⁰ Konference s názvem *Diverse Suburbs* konaná 22.–24. 10. 2009 v New Yorku měla následujících 15 okruhů příspěvků (všechny se týkaly suburbánního prostředí): etnické enklávy, mezinárodní migrace do suburbií, privilegia bílých, třídní segregace, environmentální spravedlnost, role žen v sociálních hnutích, nové formy sociální a politické organizace, dostupné bydlení a suburbánní gentrifikace, nerovnost a školství, veřejné prostory a „právo k suburbii“, sociální inkluze, sexualita a queer identita, suburbia ve vizualizaci a performanci, komparativní studie suburbánní diversity, nové obyvatelstvo a religiozita v suburbiích.

zejména ve formě panelových sídlišť a rozsáhlých průmyslových okrsků [Szelényi, 1996; Matlovič, 2004; Stanilov, 2007; Ouředníček, Temelová, 2009]. Ačkoliv lze ve většině případů pro studium postsocialistických měst¹¹ využít teoretické koncepty i metody studia používané v Severní Americe a v západní Evropě, je nutné mít na zřeteli i specifika vývoje systému osídlení a interurbánních struktur v průběhu socialismu a v období transformace [Musil, 1991b, 2002; Weclawowicz, 1992; Dostál, Hampl, 1994; Enyedi, 1996; Szelényi, 1996; Ladányi, Szelényi, 1998; Sjöberg, 1999; Tammaru, 2001; Matlovič, 2004]. V tomto ohledu byly již v minulosti diskutovány koncepty diferencovaného vývoje socialistické urbanizace, nedostatečné urbanizace (*underurbanisation*), socialistického města a v současnosti se opět oživuje myšlenka specifčnosti vývoje měst střední a východní Evropy v konceptu postsocialistického, případně postkomunistického města [Musil, 1977; French, Hamilton, 1979; Dostál, Hampl, 1994; Szelényi, 1996; Harth et al., 1998; Sýkora, 1999; Kovács, 2000; Matlovič, 2004; Stanilov, 2007; Ferenčuhová, 2008; Jauhiainen, 2009]. Odlišnosti ve vývoji jednotlivých zemí střední a východní Evropy jsou také výrazně ovlivněny geografickou polohou a setrvačností fyzického prostředí a sídelní struktury z presocialistického období [Musil, 1993; Vendina, 1997; Sýkora, Čermák, 1998; Weclawowicz, 1998; Sailer-Fliege, 1999; Kovács, 2000; Wiegandt, 2000; Timár, Váradi, 2001; Ruoppila, Kåhrik, 2003]. Česká republika se tak v řadě ohledů podobá dlouhodobým vývojem systému osídlení spíše Rakousku nebo Německu než dalším zemím dřívějšího socialistického bloku [Enyedi, 1998].

Obecně platí, že ty faktory, které mají relativně malou historickou setrvačnost, se v transformačním období dynamicky mění [Musil, 1991b, Szelényi, 1996]. Naopak vnější geografické struktury jsou do značné míry podobné v západních i postsocialistických městech [Timár, Váradi, 2001] a mění se pouze velmi pozvolným tempem [Häussermann, 1996; Matlovič, 2002]. Vliv minulého vývoje socialistických měst je možné dnes pozorovat především u kvalitativních charakteristik osídlení, v prostorové diferenciaci typů bydlení nebo sociální segregaci [Sailer-Fliege, 1999]. Z pohledu prostorové diferenciaci města Musil [Musil, 2001] popisuje vliv socialismu především na odlišný charakter prostorové struktury centrálních částí a periférií měst. Dnes je podobnost západoevropských a postsocialistických měst možné sledovat například u uplatňování demografických a rezidenčních procesů ve vnitřních částech měst [Steinführer, Haase, 2007], zatímco v případě vnějších částí metropolitních regionů je vývoj postsocialistických měst značně specifický¹² [Leetmaa, Tammaru, 2007; Ouředníček, Temelová, 2009].

¹¹ V současnosti je spojení „postsocialistické město“ vystaveno kritice jako termín, který není jasně vymezen a jehož studium postrádá ucelenější koncepci [Ferenčuhová, 2008; Jauhiainen, 2009].

¹² Odlišný názor je prezentován například v práci Timár, Váradi [2001].

Moderní urbanizace je univerzální jev ve všech vyspělých státech světa [Musil, 1977; Enyedi, 1996]. Ze zkušeností s vývojem systémů osídlení v západních zemích vycházel Musil, který již v prvních letech transformace předpověděl rozsáhlou suburbanizaci rezidenční funkce i dalších ekonomických aktivit do zázemí Prahy [Musil, 1991b: 33]. Podobný názor na oživení tradičních migračních procesů, které byly přerušeny v období socialismu, prezentovali rovněž Hampl a Kühnl [Hampl, Kühnl, 1993]. V charakteru suburbanizačních procesů v západních a postsocialistických městech je však zřejmý rozdíl v načasování, rozsahu, zdrojích migrace, typech výstavby a v dopadech [Podolák, 2007]. Liší se významně i společenská závažnost a nutnost regulace těchto procesů právě s ohledem na zcela odlišný rozsah procesu v postsocialistických zemích a zejména ve Spojených státech [Ptáček, 2002; Pucher, 2002, Valkanov, 2005; Moravanská, 2007]. Současný výzkum suburbanizace v postsocialistických zemích střední a východní Evropy je relativně intenzivní. Tematicky se do značné míry podobá americkým výzkumům z poloviny 20. století,¹³ s velkým důrazem na normativní hodnocení tohoto procesu a s postupným přesunem jádra výzkumu od antisuburbánní teoreticky orientovaných rétorik (90. léta) k detailnějšímu empirickému výzkumu v posledních letech.¹⁴

Geografové se věnují otázkám zasazení suburbanizace do urbanizačních procesů v průběhu socialistického a postsocialistického období [Sjöberg, Tammaru, 1999; Tammaru, Sjöberg, 1999; Tammaru et al., 2004]. Charakteristickým rysem ve všech zemích je pozvolný nástup suburbanizačních procesů, zejména při srovnání se západní suburbanizací [Valkanov, 2005]. Hlavní pozornost je věnována prostorovým vzorcům suburbanizace na příkladech individuálních případových studií měst, zatímco celkové hodnocení dekoncentračních tendencí je založeno především na datech o migraci [Matlovič, Sedláková, 2004]. Zajímavým rysem byla v 90. letech relativně silná tendence odlivu obyvatel z města do odlehlejších venkovských oblastí [Ladányi, Szelényi, 1998; Kok, 2000; Kovács, 2000; Brown, Schafft, 2002; Brown et al., 2005; Kulu, Billari, 2006; Hirt, 2007]. Tento dočasný proces byl ovlivněn především *push* efekty rychle se transformujícího ekonomického prostředí některých postsocialistických měst, mezi nimi především nárůstem nezaměstnanosti a poruchami bytového trhu. V menší míře se uplatňují *pull* efekty například ve formě tzv. *amenitní migrace* [Berzins, Krisjane, 2008].

Největší pozornost je věnována dopadům suburbanizace na změny v sociální struktuře suburbií a struktuře migračních toků [Harth et al., 1998; Ladányi,

¹³ Podobné opoždění výzkumu suburbanizace je možné sledovat i v dalších transformujících se zemích, například v pracích čínských autorů [Feng et al., 2008].

¹⁴ Malou podporu výzkumu města a urbanizačních procesů empirickým výzkumem kritizují u textů vzniklých v 90. letech Ruoppila a Kährik [2003].

Szelényi, 1998; Kok, Kovács, 1999; Ott, 2000, Brown, Schafft, 2002; Hirt, 2007; Leetmaa, Tammaru, 2007]. Všechny studie potvrzují významné rozdíly v sociálně ekonomickém statusu zázemí a centrálních částí metropolitních regionů na konci socialismu [Ladányi, Szelényi, 1998; Sailer-Fliege, 1999; Kährik, Tammaru, 2008], poukazují na snižování polarizace mezi jádrem a zázemím metropolitních regionů a zvyšování segregace na mikroúrovni lokálních komunit [Tammaru, 2001, 2005; Sedláková, 2005; Soós, Ignits, 2005; Tammaru, Leetmaa, 2007]. Mezi dalšími tématy můžeme zmínit například studium realitního trhu se souvisejícími procesy restituce a privatizace bydlení [Andrusz, 1996; Timár, Várad, 2001; Lisowski, 2004; Więclaw-Michniewska, 2006; Leetmaa, Tammaru, 2007; Tammaru et al., 2009], hodnocení ekonomické dekoncentrace [Valkanov, 2005; Dijst, Vázquez, 2007; Garb, 2007; Danielová, 2008] a vzrůstající suburbánní dojížděky se závislostí na osobním automobilu [Pucher, 2002; Tammaru, 2005; Urbánková, Ouředníček, 2006]. Tato a další témata jsou zevrubně diskutována na příkladu české suburbanizace v následujících kapitolách.

Shrnutí

I když je charakter postsocialistické suburbanizace v mnoha ohledech odlišný od západoevropské a především americké suburbanizace, je rozvoj měst v České republice a v ostatních postsocialistických zemích střední a východní Evropy v současnosti ovlivňován obecnějšími a globálně působícími politickými, společenskými, kulturními a ekonomickými procesy. Tyto procesy již nemají bezprostřední vztah k socialistické minulosti systémů osídlení a vnitřní organizaci jednotlivých metropolitních regionů¹⁵ a jsou charakteristické pro většinu evropských měst. Mezi procesy ovlivňující významným způsobem sociální prostředí našich měst patří zejména:

- 1) Druhý demografický přechod a mezinárodní migrace. Významným způsobem se mění struktura městské populace, jejími znaky jsou stárnutí a nové demografické chování směřující postupně od preference rodiny k individualismu. Struktura městské populace je v postsocialistických zemích stále více diverzifikována pod vlivem mezinárodní migrace ze Západu i Východu [van de Kaa, 1987; Drbohlav, 2003].

¹⁵ Dvacet let po sametové revoluci se pro města ve střední Evropě mnohem více hodí namísto termínu „postsocialistické město“ označení „města po transformaci“ (viz například název v současnosti největší neformální sítě sdružující urbánní výzkumníky zemí střední a východní Evropy CAT – Cities after Transition).

- 2) Změny v charakteru bydlení. Následkem nových demografických procesů se zvětšuje poptávka po nestandardních typech bydlení, snižuje se velikost domácností, narůstá podíl fluktučního bydlení, druhého (příměstského) a třetího (přechodného) bydlení. Sociálně prostorovou diferenciaci městského prostředí ovlivňuje zejména měnící se situace na trhu s bydlením a schopnost jednotlivých skupin obyvatelstva uplatňovat se v rozdílně velkém segmentu realitního trhu. Neoliberální bytová politika přitom výrazně preferuje podporu středních a vyšších příjmových skupin obyvatelstva [Valentová, 2005; Knox, Pinch, 2006].
- 3) Měnící se charakter práce. Rychle roste variabilita v charakteru, flexibilitě i lokalizaci práce. Vedle pracovních míst lokalizovaných na jednom místě roste podíl činností, které lze vykonávat díky elektronické komunikaci z domova nebo dalších míst uvnitř i vně metropolitních regionů. Lokalizace místa pracoviště je problematická i u řady profesí, které se odehrávají na různých místech a mají velký akční rádius během dne nebo roku. Snižovaná územní vazba řady nových profesí ovlivňuje významným způsobem i charakter dojížděky a regiontvorných procesů.
- 4) Měnící se diverzifikace a význam životního stylu. Města a jejich čtvrti se diverzifikují stále více nejen podle socioekonomického, demografického a etnického statusu, ale také podle životního stylu [Weiss, 1988; Florida, 2003, 2005]. Nárůst individualismu, zvyšující se možnost realizace rezidenčních preferencí u populace velkých měst se zaměřením na vlastnické bydlení způsobuje mimo jiné nárůst poptávky po bydlení v suburbii, ale na druhé straně i vznik řady dalších nových lifestyleových oblastí ve vnitřním městě.

Struktura knihy

Knihy je složena ze třinácti kapitol, které se věnují různým aspektům suburbanizace v České republice. Přestože kniha jako celek klade důraz především na empirické hodnocení probíhajícího procesu a využití případových studií, jsou v ní zařazeny i kapitoly čistě teoretické. Z obsahu knihy je zřejmá pluralita různých přístupů ke studiu suburbanizace charakteristická pro soudobý výzkum a zařazení příspěvků, které využívají různé výzkumné metody a rozličné datové soubory. Na konec úvodní kapitoly zařazujeme anotace jednotlivých textů, z nichž je kniha sestavena.

Text Barbory Vackové *„Idea bydlení za městem a koncept zahradního města“* popisuje historické souvislosti procesu suburbanizace a sleduje především zrod prvních suburbií v 18. a zejména 19. století v anglosaském světě a roli střední

třídy jakožto jeho hlavního hybatele. Vacková chápe suburbánní bydlení jako jeden z typických projevů modernizace společnosti a zabývá se zasazením procesu suburbanizace do proměny tehdejšího životního stylu i samotného kulturního kontextu britské společnosti. V druhé části textu se pak autorka zamýšlí nad rolí Ebenezera Howarda a jeho konceptu zahradních měst ve formování charakteru suburbanizačního procesu, který bývá podle jejího názoru ne zcela právem označován za jeho předchůdce.

Kapitola Martina Ouředníčka „*Výzkum suburbanizace v České republice: současné tendence vývoje a možné aplikace*“ představuje přechod mezi teoretickým vhladem do procesu a blokem empiricky orientovaných textů. Autor mapuje porevoluční výzkumné aktivity týkající se rozvoje zázemí českých měst. Největší pozornost přitom věnuje metropolitnímu regionu Prahy, v němž se proces rozvíjí s nejvyšší intenzitou. Jednotlivé části textu se zabývají různými aspekty procesu: jeho rozsahem, rozmístěním, vývojovými etapami, strukturou, dopady i aktéry. V závěru se autor zamýšlí nad možnostmi využití výsledků výzkumu suburbanizace v praxi.

Společná práce Pavla Ptáčka, Zdeňka Szczyrby a Petra Šimáčka „*Nerezidenční suburbanizace v České republice: vývoj, příčiny a důsledky*“ mapuje proces komerční suburbanizace v Česku a poukazuje na vznik nových funkčně specializovaných území v okolí velkých měst. Autoři zmiňují příklady rozvoje komerční suburbanizace v zahraničí a uvádějí kontrastní přístupy k usměrňování průběhu a charakteru procesu: Spojené státy americké představují klasický příklad velmi málo regulovaného vývoje, zatímco německé veřejné politiky směřují k důslednému ovlivňování jeho podoby. Na základě zahraničních zkušeností autoři apelují na nutnost regulace procesu, která v českém kontextu (zvláště na nadlokální úrovni) selhává a je podle jejich názoru vždy krok za probíhajícím rozvojem. V empirické části textu je hodnoceno rozmístění tří typů aktivit charakteristických pro nerezidenční suburbánní rozvoj: maloobchodu, průmyslových zón a logistických areálů. Z analyzovaných dat vyplývá, že ve většině případů jde o tzv. *greenfield development* (tedy výstavbu na zelené louce). Tento rozvoj je navíc v případě průmyslových zón hojně podporován veřejnými investicemi.

V kapitole Tomáše Chumana a Dušana Romportla „*Změny krajinného pokryvu a struktury krajiny v České republice vlivem sub/urbanizace*“ je hodnocen nárůst suburbánních ploch a jejich rozmístění v České republice. Specificky se autoři zaměřují na otázku záboru volné krajiny novou výstavbou a její fragmentaci novými částmi sídel a dopravními plochami. To jim umožňuje unikátní databáze CORINE sledující proměnu krajinného pokryvu na území celé České republiky ve třech časových řezech (v letech, 1990, 2000 a, 2006). Chuman a Romportl vysvětlují některé důvody prostorové diferenciací probíhajícího procesu

komerční suburbanizace (posuzují rozmístění nových lokalit v závislosti na kvalitě a dostupnosti dopravní infrastruktury, dostupnosti do mikro- i makroregionálních center apod.). V poslední části kapitoly ilustrují změny ve struktuře krajiny pomocí tzv. krajinných metrik: odpovídají na otázku, jak se mění počet, tvar, velikost a pestrost jednotlivých ploch ve sledovaném území.

Podobnému tématu jako předchozí text, avšak v detailnějším územním pohledu, se věnuje kapitola Lucie Kupkové a Martina Ouředníčka „*Hodnocení intenzity, prostorového rozložení a dopadů suburbanizace v zázemí Prahy s využitím dat dálkového průzkumu Země*“. Na základě podrobné analýzy snímků se autoři snaží zhodnotit změnu pokryvu krajiny v případovém území ve východním zázemí Prahy. Cílem kapitoly je ve vybraných sedmi sídlech porovnat charakter a intenzitu probíhajícího procesu rezidenční i komerční suburbanizace a její dopady pro krajinu. Kromě detailního popisu změn ve využití území ve sledovaném téměř dvacetiletém období autoři identifikují faktory, které mají zásadní vliv na rozvoj suburbanizace. Výsledky analýzy mimo jiné ukazují na důležitost individuálního přístupu lokálních aktérů k rozvoji výstavby v jimi spravovaných územích, což velmi dobře ilustruje rozdílný rozvoj sousedních obcí s podobnými výchozími podmínkami. Kromě toho podrobná analýza upozornila na některé případy nesprávného nakládání s územím a povolování výstavby v lokalitách s nejvyšší bonitou půdy.

Uzavřením skupiny příspěvků pojednávajících o vztahu krajiny a suburbanizace je kapitola Jana Koppa, Marie Novotné a Aleny Matuškové „*Rezidenční suburbanizace v plzeňském městském regionu v krajinně-ekologickém kontextu*“. Jedná se o přehledový text podávající informace o rozvoji suburbanizačního procesu v širším zázemí Plzně (analyzováno je téměř 300 obcí, které byly rozděleny na dvě skupiny – obce příměstské a venkovské). Autoři se zabývají nejenom socioekonomickými charakteristikami rezidenční výstavby, ale zejména jejími krajinně-ekologickými aspekty. Text se věnuje vlivu vybraných faktorů na rozvoj bydlení v zázemí města s ohledem na rezidenční preference suburbanitů, kteří v novém bydlišti vyhledávají mimo jiné přírodně hodnotné prostředí. Vliv charakteru přírodního prostředí na prostorovou diferenciaci intenzity bytové výstavby autoři prokazují v případě skupiny příměstských (nikoliv již u venkovských) obcí. Výstavba probíhá obecně v oblastech s hodnotnějšími prvky krajinného rázu a vyšší ekologickou stabilitou území.

Další dvě kapitoly přinášejí hodnocení vnímání různých aspektů suburbančního procesu z pohledu suburbanitů. Eva Klápšťová, Petr Klápště a Miloš Říha se ve svém textu „*Vnímání a využití krajiny staro- a novousedlíky v suburbánní zóně Prahy: případová studie Zlatníky-Hodkovice*“ zabývají problematikou krajiny.

26 Konkrétně se na příkladu obce Zlatníky-Hodkovice, ležící jižně od administra-

tivních hranic Prahy, zaměřují na otázku, jakou pozornost věnují krajině nacházející se v bezprostředním okolí jejich bydliště dvě skupiny zdejších obyvatel – starousedlíci i nově příchozí. Kombinací metod detailního dotazníkového šetření s rozhovory pořízenými na několika setkáních s obyvateli sledují možnosti využívání okolní krajiny, hodnocení jejích kvalit a postoje k záměrům na její budoucí změny. Výsledky vybízejí k přehodnocení mediálního suburbánního mýtu, který představuje nové rezidenční lokality jako noclehárny, jejichž obyvatelé se ve svém volném čase v místě nepohybují. Autoři totiž zjišťují, že sice existují významné rozdíly v postojích ke krajině mezi starousedlíky a novými obyvateli, ale možná trochu překvapivě mají právě čerství novousedlíci větší potřebu využití krajiny (zejména její rekreační funkce). Tento fakt vysvětlují odlišným životním stylem a s ním svázanými motivacemi migrantů do suburbíí, které sem přitahuje právě příjemné prostředí, příroda a krajina.

Podobné téma zpracovala Lucie Galčanová v kapitole „*Svoboda, soukromí a bezpečí: nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí*“, v níž podává výpověď o vnímání nového typu bydlení jeho samotnými obyvateli. Specificky se zaměřuje na hodnocení nové bytové kultury, estetiky bydlení a názorů na to, jaké prostředí je vhodné pro výchovu dětí. Výzkum těží z více než třicítky řízených rozhovorů provedených jednak s nově přistěhovanými obyvateli, ale rovněž s aktéry, kteří jsou nějakým způsobem veřejně činní v daných společenstvích. V rozhovorech byly diskutovány nově se vytvářející vztahy a vyvíjející se sounáležitost s místem i lokální komunitou. V případě novousedlíků se Galčanová také zabývá jejich rozhodnutím se přestěhovat, hledá faktory, které toto rozhodnutí formují a zkoumá jejich migrační motivace, které vedou ke stěhování do konkrétního suburbia. Objevuje při tom různé druhy suburbanitů. Ty, kteří se do nového bydliště stěhují s cílem „zakořenit“ a zestárnout zde, ale také ty, kteří již vědí, že je to pouze dočasné řešení vztahující se k právě probíhající fázi životního cyklu.

Poslední čtyři kapitoly spadají do sféry aplikovaného výzkumu. První z nich s názvem „*Analýza aktérů a problémových aspektů rozhodování při nakládání s územím v suburbánních obcích*“ je společným dílem Marie Feřtové, Petry Špačkové a Martina Ouředníčka. Jak je řečeno na jiných místech knihy i v probíhající veřejné diskusi, rozmanité negativní důsledky procesu vyvolávají poptávku po regulaci nové rezidenční i komerční výstavby v zázemí měst. Příspěvek se proto věnuje roli jednotlivých aktérů vstupujících do procesu plánování i realizace suburbánní výstavby. Vychází z rozsáhlého výzkumu, v rámci něhož bylo osloveno široké spektrum aktérů od starostů obcí po zástupce ministerstev. Autoři se snaží upozorňovat na problematické momenty nastaveného systému regulace procesu suburbanizace. Poukazují přitom na problémy vyplývající ze způsobu vertikální

a prostorové organizace orgánů veřejné správy, nedokonalé podoby legislativních předpisů a metodické podpory úředníků. Příspěvek přináší příklady územně diferencované kvality lidského kapitálu a postojů jednotlivých aktérů s často selhávající kontrolou jejich činnosti. Autoři apelují na potřebu vzdělávání, osvěty a vzájemné sdílení zkušeností všech dotčených aktérů.

Příspěvkem využívajícím především poznatky z praxe urbanisty a architekta je kapitola Pavla Hniličky nazvaná „*Veřejná prostranství v době rozmachu sídelní kaše*“. Tématem příspěvku je specifická problematika spadající do oblasti plánování územního rozvoje suburbánních sídel: přítomnost a kvalita veřejných prostor. Hnilička diskutuje nástroje založené zejména na správném využívání územních a regulačních plánů a představuje základní principy, podle kterých by měla být suburbánní sídla navrhována. Text obsahuje mnoho příkladů z praxe a je hojně doplněn obrazovou přílohou vybízející čtenáře k zamyšlení nad charakterem suburbánního rozvoje v České republice a jeho srovnání s možnostmi vyplývajících z jeho alternativního (promyšlenějšího) plánování.

Problematikou důsledků suburbanizace a možností regulace se zabývají Josef Mareš a Jakub Novák v textu „*Měření rozsahu, prostorových vzorců a vývojové dynamiky suburbanizace*“. V úvodu autoři vyjadřují přesvědčení, že aktéři veřejné správy musí ke správnému rozhodování o regulaci procesu a formulování relevantních politik směřujících k potlačení jeho negativních konsekvencí mít dostatečně kvalitní informace o rozsahu a formách suburbánního rozvoje. Apelují proto na vytvoření systému indikátorů, které by probíhající proces sledovaly, a ve svém příspěvku předkládají přehled zahraničních zkušeností. Jako inspirační zdroje přitom využívají systémy monitoringu suburbanizace fungující ve Spojených státech amerických, Kanadě a také ve dvou kulturně bližších evropských zemích: Německu a Švýcarsku. V textu diskutují dvě hlavní otázky: Jaké instituce, na jaké hierarchické/územní úrovni a za jakým účelem proces sledují? Jaké jsou využívané indikátory a zdroje dat? Diskutovány jsou zejména indikátory land use a land cover a indikátory založené na populačních a dalších statistikách. V závěru se autoři zamýšlejí nad možnostmi uplatnění různých variant indikátorů a jejich datových zdrojů v českém kontextu.

Poslední kapitola Martina Ouředníčka, Jakuba Nováka a Petry Špačkové „*Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice*“ je jednou z možných odpovědí na výzvy k měření rozsahu suburbánního rozvoje v českém kontextu položené v předchozím textu. Vedle přístupů založených na sledování změn ve využití Země, je možné v případě České republiky monitorovat rozsah rezidenční suburbanizace na základě statistických dat sledujících migrační pohyby a bytovou výstavbu. Kapitola nabízí podrobnou metodiku popisující způsob, kterým je možné sledování rezidenčního subur-

bánního rozvoje provádět. Předkládá rovněž vymezení souboru suburbánních obcí a jejich klasifikaci podle intenzity probíhajícího procesu.

Jednotlivé kapitoly knihy představují poměrně heterogenní soubor příspěvků a to z hlediska jejich tematického zaměření, teoretického ukotvení i metodického přístupu. Příspěvky sice nepokrývají celé spektrum možných témat výzkumu suburbánních oblastí, ale přispívají do diskuse o povaze suburbanizačního procesu v České republice. Z regionálního hlediska kniha významně rozšiřuje výzkum suburbanizace mimo pražské území, což umožňuje poznání diferencovaných dopadů suburbánního rozvoje v různých velikostních kategoriích sídel i v odlišném regionálním kontextu.

LITERATURA

- Aalbers, Manuel. 2004. „Suburbanisation.“ Pp. 1–7 in Yuri Kazepov (ed.). *Cities of Europe. Changing contexts, local arrangements, and the challenge to urban cohesion*. Malden: Blackwell [CD ROM].
- Andrusz, D. Gregory. 1996. „Structural change and boundary instability.“ Pp. 30–69 in Gregory Andrusz, D. Gregory, Michael Harloe, Iván Szélényi (eds.). *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Baldassare, Mark. 1992. „Suburban Communities.“ *Annual Review of Sociology* 18 (1): 475–494.
- Beauregard, Robert A., Anne Haila. 2000. „The Unavoidable Continuities of the City.“ Pp. 22–36 in Peter Marcuse, Ronald van Kempen (eds.). *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford, Malden: Blackwell Publishers.
- Bell, Daniel. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Berger, Bennett M. 1961. „The Myth of Suburbia.“ *Journal of Social Issues* 17 (1): 38–49.
- Berzins, Maris, Zaiga Krisjane. 2008. „Amenity migration in postsocialist metropolis: the case of Riga agglomeration.“ *Proceedings of the Latvian Academy of Science. Section B* 62 (1–2): 71–77.
- Boháč, Antonín. 1923. *Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu*. Praha: SÚS, Bursík a Kohout.
- Borén, Thomas, Michael Gentile. 2007. „Metropolitan processes in post-communist states: an introduction.“ *Geografiska Annaler – Human Geography* 89B (2): 95–110.
- Brown, David L., Kai A. Schafft. 2002. „Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation.“ *Journal of Rural Studies* 18 (3): 233–244.
- Brown, David L., László J. Kulcsár, László Kulcsár, Csilla Obádovics. 2005. „Post-Socialist Restructuring and Population Redistribution in Hungary.“ *Rural Sociology* 70 (3): 336–359.
- Bulmer, Martin. 1984. *The Chicago School of Sociology*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Burgess, Ernest W. 1925. „The Growth of the City: an Introduction to a Research Project.“ Pp. 47–62 in Robert Ezra Park, Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie (eds.). *The City*. Chicago: The Chicago University Press.
- Carter, Harold. 1983. „Urban Origins: A Review of Theories.“ Pp. 7–14 in Colin Chant (ed.). *The Pre-industrial Cities and Technology Reader*. London, New York: Routledge.
- Castells, Manuel, Peter Hall. 1994. *Technopoles of the World. The Making of the Twenty-first Century Industrial Complexes*. London, New York: Routledge.

- Checkoway, Barry. 1980. „Large builders, federal housing programmes and post war suburbanisation.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 4 (1): 21–45.
- Childe, V. Gordon. 1951. „The Urban Revolution. Man Makes Himself.“ Pp. 20–30 in Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.). 1996. *The City Reader*. London, New York: Routledge.
- Colby, Charles C. 1933. „Centrifugal and Centripetal Forces in Urban Geography.“ *Annals of the Association of American Geographers* 23 (1): 1–20.
- Dandolova, Iskra. 2003. „Deurbanisation in Bulgaria: Challenges of transition and sustainable development.“ Pp. 127–140 in Frank Eckardt, Dieter Hassenpflug (eds.). *Consumption and the post-industrial city*. Frankfurt/Main: Peter Lang.
- Danielová, Katarína. 2008. „Komerčná suburbanizácia mesta Trenčín v transformačnom období po roku 1989.“ *Geografická revue* 4 (2): 103–113.
- Dear, Michael, Steven Flusty. 1998. „Postmodern Urbanism.“ *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1): 50–72.
- Dijst, Martin, Carmen Vázquez. 2007. „Employment deconcentration in European metropolitan areas: A comprehensive comparison and policy implications.“ Pp. 265–291 in Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.
- Dobriner, William M. 1960. „The Natural History of a Reluctant Suburb.“ Pp. 47–63 in John Kramer (ed.). 1972. *North American Suburbs: Politics, Diversity, and Change*. Berkeley: The Glendessary Press.
- Dostál, Petr, Martin Hampl. 1994. „Development of an Urban System: General Conception and Specific Features in the Czech Republic.“ Pp. 191–224 in Max Barlow, Petr Dostál, Martin Hampl (eds.). *Territory, Society and Administration: The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.
- Dostál, Petr, Martin Hampl. 2008. „Development of National Settlement Systems in the Industrial and Post-Industrial Eras: A General Discussion and the Case of the Czech Republic.“ Pp. 43–54 in Wendelin Strubelt, Grzegorz Gorzelak (eds.). *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil*. Opladen: Budrich UniPress.
- Drbohlav, Dušan. 2003. „Immigration and the Czech Republic (with Special Respect to the Foreign Labor Force).“ *International Migration Review* 37 (1): 194–224.
- Entrikin, Nicholas. 1980. „Robert Park’s Human Ecology and Human Geography.“ *Annals of the Association of American Geographers* 70 (1): 43–58.
- Enyedi, György. 1996. „Urbanization under Socialism.“ Pp. 100–118 in Gregory D. Andrusz, Michael Harloe, Iván Szelényi (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell.
- Enyedi, György. 1998. „Transformation in Central European Postsocialist Cities.“ Pp. 9–34 in György Enyedi (ed.). *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Feng, Jiang, Yixing Zhou, Fulong Wu. 2008. „New trends of Suburbanization in Beijing since, 1990: From Government-led to Market-oriented.“ *Regional Studies* 42 (1): 83–99.
- Ferenčuhová, Slavomíra. 2008. *Postsocialistické město* [online]. [cit. 25. 10. 2009]. Dostupné z: <www.evropskemesto.cz>.
- Finley, William. 2009. „A Turning Point for American Metropolitan Cities.“ Příspěvek přednesený na konferenci *City Futures*. Madrid, 5. 6. 2009.
- Fishman, Robert. 1987. *Bourgeois Utopia: The Rise and Fall of Suburbia*. New York: Basic Books.

- Florida, Richard. 2003. „Cities and the Creative Class.“ *City & Community* 2 (1): 3–19.
- Florida, Richard. 2005. *Cities and the Creative Class*. New York: Routledge.
- French, Richard A., F. E. Ian Hamilton (eds.). 1979. *The Socialist City*. Chichester: Wiley.
- Friedrichs, Jürgen. 2008. „Human Ecology Revisited.“ Pp. 83–96 in Wendelin Strubelt, Grzegorz Gorzelak (eds.). *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil*. Opladen: Budrich UniPress.
- Galster, George, Royce Hanson, Michael R. Ratcliffe, Harold Wolman, Stephen Coleman, Jason Freihage. 2001. „Wrestling Sprawl to the Ground: Defining and Measuring an Elusive Concept.“ *Housing Policy Debate* 12 (4): 681–717.
- Gans, Herbert J. 1962. „Urbanism and suburbanism as a way of life.“ Pp. 95–118 in Raymond E. Pahl (ed.). *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press.
- Gans, Herbert J. 1967. *The Lewittowners. Ways of Life and Politics in a New Suburban Community*. London: The Penguin Press.
- Garb, Yaakov. 2007. „The impact of retail deconcentration on travel to hypermarkets in Prague.“ Pp. 235–264 in Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.
- Garreau, Joel. 1991. *Edge Cities*. New York: Doubleday.
- Geyer, Hermanus S. 1996. „Expanding the Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanisation.“ *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 87 (1): 44–59.
- Geyer, Hermanus S., Thomas Kontuly. 1993. „A Theoretical Foundation for the Concept of Differential Urbanization.“ *International Regional Science Review* 17 (2): 157–177.
- Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony. 1997. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, Peter, Dennis Hay. 1980. *Growth Centres in the European Urban System*. London: Heinemann Educational.
- Hámpel, Martin. 1996. „Vývoj systému osídlení v České republice.“ Pp. 35–52 in Martin Hámpel et al. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- Hámpel, Martin. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Hámpel, Martin, Karel Kühnl. 1993. „Migratory Trends in Former Czechoslovakia.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 28 (1): 53–71.
- Hámpel, Martin, Václav Gardavský, Karel Kühnl. 1987. *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha: Univerzita Karlova.
- Harth, Annette, Ulfert Herlyn, Gitta Scheller. 1998. „Segregation in Eastern Germany cities: Gentrification, downgrading of large estates, and suburbanization.“ *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 13 (4): 421–437.
- Harvey, David. 1978. „The Urban Process under Capitalism: A Framework for Analysis.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 2 (1): 101–131.
- Häussermann, Hartmut. 1996. „From the Socialist to the Capitalist City: Experiences from Germany.“ Pp. 219–231 in Gregory D. Andrusz, Michael Harloe, Iván Szélényi (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell.

- Häussermann, Hartmut, Anne Haila. 2005. „The European City: A Conceptual Framework and Normative Project.“ Pp. 43–63 in Yuri Kazepov (ed.). *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*. Malden: Blackwell.
- Hirt, Sonia. 2007. „Suburbanizing Sofia: Characteristics of Post-socialist Peri-urban Change.“ *Urban Geography* 28 (8): 755–780.
- Hoyt, Homer. 1939. *The structure and growth of residential neighborhoods in American cities*. Washington: US Federal Housing Administration.
- Illner, Michal. 2008. „The Five Faces of „Pragocentrism“.“ Pp. 133–144 in Wendelin Strubelt, Grzegorz Gorzelak (eds.). *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil*. Opladen: Budrich UniPress.
- Jauhainen, Jussi S. 2009. „Post-communist urban geographies: an essay.“ Příspěvek přednesený na konferenci *3rd International Workshop on Post-communist Urban Geographies* Tartu, 18. 9. 2009.
- Kährlik, Anneli, Tiit Tammaru. 2008. „Population Composition in New Suburban Settlement of the Tallinn Metropolitan Area.“ *Urban Studies* 45 (5–6): 1055–1078.
- Knox, Paul, Steven Pinch. 2006. *Urban Social Geography. An Introduction*. Harlow: Pearson.
- Kok, Herman. 2000. „Migration from the city to the countryside in Hungary and Poland.“ *Geo-Journal* 49 (1): 53–62.
- Kok, Herman, Zoltán Kovács. 1999. „The Process of Suburbanization in the Agglomeration of Budapest.“ *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 14 (2): 119–141.
- Kostinskiy, Grigoriy. 2001. „Post-Socialist Cities in Flux.“ Pp. 451–465 in Ronan Paddison (ed.). *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.
- Kovács, Zoltán. 2000. „Cities from state-socialism to global capitalism: an introduction.“ *Geo-Journal* 49 (1): 1–6.
- Král, Jiří. 1941. *Zeměpis člověka. Díl druhý: Člověk jako zeměpisný činitel*. Praha: Věda všem.
- Král, Jiří. 1946. *Zeměpisný průvodce Velkou Prahou a její kulturní oblastí*. Praha: Melantrich.
- Kramer, John (ed.). 1972. *North American Suburbs: Politics, Diversity, and Change*. Berkeley, CA: The Glendessary Press.
- Kulu, Hill, Francesco C. Billari. 2006. „Migration to urban and rural destinations in post-Soviet Estonia: A multilevel event-history analysis.“ *Environment and Planning A* 38 (4): 749–764.
- Ladányi, János, Szélényi, Iván. 1998. „Class, ethnicity and urban restructuring in postcommunist Hungary.“ Pp. 67–86 in György Enyedi (ed.). *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lampard, Eric E. 1965. „Historical aspects of urbanization.“ Pp. 519–554 in Philip Morris Hauser, Leo Francis Schnore (eds.). *The Study of Urbanization*. New York: John Wiley.
- Leetmaa, Kadri, Tiit Tammaru. 2007. „Suburbanization in countries in transition: destinations of suburbanizers in the Tallinn metropolitan area.“ *Geografiska Annaler* 89B (2): 127–146.
- Leetmaa, Kadri, Tiit Tammaru, Kristi Anniste. 2009. „From Priority-led to Market-led Suburbanisation in a Post-communist Metropolis.“ *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 100 (4): 436–453.
- Ley, David. 1983. *A Social Geography of the City*. New York: Harper and Row.
- Lisowski, Andrzej. 2004. „Social aspects of the suburbanisation stage in the agglomeration of Warsaw.“ *Dela* 21: 531–541.
- Lupi, Tineke, Sako Musterd. 2006. „The Suburban Community Question.“ *Urban Studies* 43 (4): 801–817.

- Macešková, Marie, Martin Ouředníček, Jana Temelová. 2009. „Sociálně prostorová diferenciacie v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku.“ *Ekonomický časopis* 57 (7): 700–715.
- Massey, Douglas S., Nancy A. Denton. 1988. „The Dimensions of Residential Segregation.“ *Social Forces* 67 (2): 281–315.
- Matějů, Petr, Jiří Musil. 1981. „Společnost-prostor-jedinec. Pokus o konceptualizaci problému územní diferenciacie sociálně ekonomické struktury se zvláštním zřetelom na životní podmínky.“ *Sociologický časopis* 17 (4): 347–365.
- Matlovič, René. 2002. „Teoreticko-metodologický rámec komplexnej geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta.“ *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia Geographica* XXXVIII (6): 127–143.
- Matlovič, René. 2004. „Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánných štruktúr v ére post-komunistickej transformácie a globalizácie.“ *Sociológia* 36 (2): 137–158.
- Matlovič, René, Alena Sedláková. 2004. „Suburbanizácia – transformačný proces priestorovej organizácie postkomunistických miest (empirický príklad Prešova).“ *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia Geographica* XLII (7): 75–103.
- Moravanská, Katarína. 2007. „Lokálne spoločenstvá a proces suburbanizácie.“ *Životné prostredie* 41 (6): 292–297.
- Moschelesová, Julie. 1937. „The Demographic, Social and Economic Regions of Greater Prague: A Contribution to Urban Geography.“ *Geographical Review* 27 (3): 414–429.
- Mumford, Lewis. 1961. *The city in history*. Harmondsworth: Penguin.
- Musil, Jiří. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- Musil, Jiří. 1977. *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha: Svoboda.
- Musil, Jiří. 1991a. „Nové vymezení sociální ekologie.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 27 (1): 69–89.
- Musil, Jiří. 1991b. *Urban System of Czechoslovakia and Future Internal Structure of Prague*. Praha: Sociologický ústav Československé akademie věd.
- Musil, Jiří. 1993. „Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction.“ *Urban Studies* 30 (6): 899–905.
- Musil, Jiří. 2001. „Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 37 (3): 275–296.
- Musil, Jiří. 2002. „Co je urbanizace.“ Pp. 7–53 in Pavla Horská, Eduard Maur, Jiří Musil. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Musil, Jiří. 2003. „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě, 1950–2000.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 137–167.
- Musil, Jiří. 2005. „Prague returns to Europe.“ In F. E. Ian Hamilton, Kaliopa D. Andrews, Nataša Pichler-Milanović (eds.). *Transformation of cities in Central and Eastern Europe: towards globalization*. Tokyo: United Nations University Press.
- Novák, Jakub, Petra Puldová, Martin Ouředníček, Jana Temelová. 2007. „Současné procesy ovlivňující sociálně prostorovou diferenciaci České republiky.“ *Urbanismus a územní rozvoj* 10 (5): 34–39.
- Ott, Thomas. 2001. „From Concentration to De-concentration – Migration Patterns in the Post-socialist City.“ *Cities* 18 (6): 403–412.
- Ouředníček, Martin. 2000. „Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace.“ *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 105 (4): 361–369.

- Ouředníček, Martin. 2002a. „Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu.“ Pp. 39–54 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- Ouředníček, Martin. 2002b. *Urbanizační procesy obyvatelstva v Pražském městském regionu*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Ouředníček, Martin, Jakub Novák, Jana Temelová, Petra Puldová. 2009. „Metody geografického výzkumu města.“ Pp. 93–125 in Slavomíra Ferenčuhová, Magdalena Hledíková, Lucie Galčanová, Barbora Vacková (eds.). *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. Brno: Pavel Mervart a Masarykova univerzita.
- Ouředníček, Martin, Jana Temelová. 2009. „Twenty years after socialism: the transformation of Prague's inner structure.“ *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Sociologia* 54 (1): 9–30.
- Pacione, Michael. 2005. „Quality-of-Life Research in Urban Geography.“ Pp. 233–264 in Brian J. L. Berry, James O. Wheeler (eds.). *Urban Geography in America, 1950–2000. Paradigms and Personalities*. New York, London: Routledge.
- Park, Robert E., Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie (eds.). 1925. *The City*. Chicago: The Chicago University Press.
- Podolák, Peter. 2007. „Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva.“ *Životné prostredie* 41 (6): 298–302.
- Ptáček, Pavel. 2002. „Suburbanizace v USA a Německu: zdroj inspirace a poučení.“ Pp. 55–79 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- Pucher, John. 2002. „Suburbanizace příměstských oblastí a doprava: mezinárodní srovnání.“ Pp. 101–121 in Luděk Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- Puldová, Petra, Martin Ouředníček. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace.“ Pp. 128–142 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Razin, Eran, Martin Dijst, Carmen Vázquez (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer.
- Rostow, Walt W. 1960. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Ruoppila, Sampo, Anneli Kährik. 2003. „Socio-economic residential differentiation in post-socialist Tallinn.“ *Journal of Housing and Built Environment* 18 (1): 49–73.
- Sailer-Fliege, Ulrike. 1999. „Characteristics of Post-socialist Urban Transformation in East Central Europe.“ *GeoJournal* 49 (1): 7–16.
- Saunders, Peter. 2001. „Urban Ecology.“ Pp. 36–51 in Ronan Paddison (ed.). *Handbook of Urban Studies*. London: Sage.
- Savage, Michael, Alan Warde. 1993. *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Houndmills, London: Macmillan Press.

- post-communist cities Prešov and Olomouc." *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Přírodní vědy* 43: 171–179.
- Short, John R. 1996. *The Urban Order. An Introduction to Cities, Culture, and Power*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- Sjöberg, Örjan. 1999. „Shortage, Priority and Urban Growth: Towards a Theory of Urbanisation under Central Planning." *Urban Studies* 36 (13): 2217–2236.
- Sjöberg, Örjan, Tiit Tammaru. 1999. „Transitional Statistics: Internal Migration and Urban Growth in Post-Soviet Estonia." *Europe-Asia Studies* 51 (5): 821–842.
- Soja, Edward W. 1980. „The sociospatial dialectic." *Annals of the Association of American Geographers* 70 (2): 207–225.
- Soós, Gábor, Györgyi Ignits. 2005. „Suburbanization and its Consequences in the Budapest Metropolitan Area." Pp. 195–217 in Frank Eckardt (ed.). *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt: Peter Lang.
- Stanilov, Kiril. 2007. „Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation." Pp. 3–17 in Kiril Stanilov (ed.). *Post-Socialist City*. Dordrecht: Springer.
- Steinführer, Annett, Annegret Haase. 2007. „Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe." *Geografiska Annaler: Human Geography* 89B (2): 183–195.
- Sýkora, Luděk. 1999. „Processes of Socio-spatial Differentiation in Post-communist Prague." *Housing Studies* 14 (5): 679–701.
- Sýkora, Luděk, Zdeněk Čermák. 1998. „City Growth and Migration Patterns in the Context of Communist and Transitory Periods in Prague's Urban Development." *Espace, Populations, Sociétés* 16 (3): 405–416.
- Szelényi, Iván. 1996. „Cities under Socialism – and After." Pp. 286–317 in Gregory D. Andrusz, Michael Harloe, Iván Szelényi (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell.
- Špačková, Petra. 2011. *Sociální prostředí a lokální komunity: město, suburbium, venkov*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Špačková, Petra, Martin Ouředníček. 2012. „Spinning the Web: New Social Contacts of Prague's Suburbanites." *Cities* 29 (5): 341–349.
- Tammaru, Tiit. 2001. „Suburban Growth and Suburbanisation under Central Planning: The Case of Soviet Estonia." *Urban Studies* 38 (8): 1341–1357.
- Tammaru, Tiit. 2005. „Suburbanisation, employment change, and commuting in the Tallinn metropolitan area." *Environment and Planning A* 37 (9): 1669–1687.
- Tammaru, Tiit, Hill Kulu, Inga Kask. 2004. „Urbanization, Suburbanization, and Counterurbanization in Estonia." *Eurasian Geography and Economics* 45 (3): 212–229.
- Tammaru, Tiit, Kadri Leetmaa. 2007. „Suburbanisation in Relation to Education in the Tallinn Metropolitan Area." *Population, Space and Place* 13 (3): 279–292.
- Tammaru, Tiit, Kadri Leetmaa, Siiri Silm, Rein Ahas. 2009. „Temporal and Spatial Dynamics of the New Residential Areas around Tallinn." *European Planning Studies* 17 (3): 423–439.
- Tammaru, Tiit, Örjan Sjöberg. 1999. „On the Move: Explaining Migration Patterns in Estonia During the Transition Period." *International Journal of Population Geography* 5 (4): 241–260.
- TCRP. 2002. *Costs of Sprawl – 2000*. Transit Cooperative Research Program Report 74. Washington, D.C.: National Academy Press.

- Timár, Judit, Monika M. Váradi. 2001. „The Uneven Development of Suburbanization during Transition in Hungary.“ *European Urban and Regional Studies* 8 (4): 349–360.
- Ullrich, Zdeněk (ed.). 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Praha: Revue Sociologie a sociální problémy.
- Urbánková, Jana, Martin Ouředníček. 2006. „Vliv suburbanizace na dopravu v Pražském městském regionu.“ Pp. 79–95 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Valentová, Božena. 2005. „Vývoj sociálního bydlení s důrazem na jeho zacílení na určité sociální vrstvy obyvatelstva.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (2): 301–315.
- Valkanov, Yani. 2005. „Suburbanisation in Sofia: Changing Spatial Structure of a Post-communist City.“ Pp. 175–194 in Frank Eckardt (ed.). *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt: Peter Lang.
- Van de Kaa, Dirk J. 1987. „Europe’s Second Demographic Transition.“ *Population Bulletin* 42 (1): 1–57.
- Van den Berg, Leo, Roy Drewett, Leo H. Klaassen, Angelo Rossi, Cornelis H. T. Vijverberg. 1982. *A Study of Growth and Decline. Urban Europe*. Oxford: Pergamon Press.
- Vendina, Olga I. 1997. „Transformation processes in Moscow and intra-urban stratification of population.“ *GeoJournal* 42 (4): 349–363.
- Walker, Richard. 1981. „A theory of suburbanisation: Capitalism and the construction of urban space in the United States.“ Pp. 383–429 in Michael J. Dear, Allen J. Scott (eds.). *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. London: Methuen.
- Weclawowicz, Grzegorz. 1992. „The Socio-spatial Structure of the Socialist Cities in East-central Europe. The Case of Poland, Czechoslovakia and Hungary.“ Pp. 129–140 in Fabio Lando (ed.). *Urban and Rural Geography. Papers from 6th Italian-Polish Geographical Seminar, 15.–23. 9. 1990*. Venice: University of Venice.
- Weclawowicz, Grzegorz. 1998. „Social Polarisation in Postsocialist Cities: Budapest, Prague and Warsaw.“ Pp. 55–66 in György Enyedi (ed.). *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Weiss, Michael J. 1988. *The Clustering of America*. New York: Harper and Row.
- Wellmann, Barry, Barry Leighton. 1979. „Networks, Neighbourhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question.“ *Urban Affairs Quarterly* 14 (3): 363–390.
- Więclaw-Michniewska, Joanna. 2006. *Krakowskie suburbia i ich społeczność*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Wiegandt, Claus-Christian. 2000. „Urban Development in Germany – Perspectives for the Future.“ *GeoJournal* 50 (1): 5–15.
- Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as a Way of Life.“ Pp. 189–197 in Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.). 1996. *The City Reader*. London, New York: Routledge.
- Whyte, William H. (1956), 2002. *The Organization Man*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Zelinski, Wilbur. 1971. „The Hypothesis of the Mobility Transition.“ *Geographical Review* 61 (2): 219–249.